

Mağrib-i Aksâ'da Kurulan Son Berberî Devletine Bir Bakış: Vattâsîler (1471-1554)

Gözde KILIÇ¹

Öz: Bu Makalede, Merînîlerin, Mağrib-i Aksâ'yı ele geçirdiği süreçte Rif bölgesini yurt tutan Berberî asıllı Vattâsî ailesinin, Merînî Devleti'nde vezir iken iktidarı ele geçirip, güçlenmesi incelenmektedir. Vattâsîlerin, kimi araştırmalarda "İkinci Merînî Devleti" olarak adlandırılmasına rağmen bağımsız bir hanedan olarak Fas tahtını ele geçirmeleri, bu çalışmanın temel odağını oluşturmaktadır. Çalışmada, Vattâsîlerin Hristiyan devletler ve Mağrib'deki Müslümanlara karşı tutum ve yaklaşımları, özellikle Endülüs Hristiyanlarının Reconquista (yeniden fetih) döneminde, onlarla olan mücadeleleri ele alınmıştır. Ayrıca Mağrib'de soylarını Hz. Muhammed'e dayandıran "Seyidlerin" kurmuş olduğu Müslüman gruplarla yaşadıkları çatışmalara da değinilmektedir. Türkçe literatürde, Vattâsîler çoğunlukla Merînî tarihinin devamı olarak irdelenmiştir. Ancak bu makale, Vattâsîlerin, Merînîlerden bağımsız bir siyasi yapı olarak irdeleyip literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır. Çalışma, daha çok siyasi tarih çerçevesinde kaleme alınmış olup dönemin kültürel ve sosyoekonomik boyutlarına sınırlı ölçüde temas etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vattâsî, Merînî, Mağrib, Sa'dî, Berberî

An Overview of the Last Berber Dynasty in the Maghrib al-Aqsa: The Wattasids (1471–1554)

Abstract: This study examines the rise of the Berber-origin Wattasid family, who settled in the Rif region during the Marinid conquest of the Maghrib al-Aqsa, and their consolidation of power after seizing control of the Marinid State while serving as viziers. Although the Wattasids are described in some studies as the "Second Marinid State," their independent seizure of the Moroccan throne constitutes the main focus of this paper. The research explores the Wattasids' attitudes and policies toward both Christian states and Muslim powers in the Maghrib, particularly their struggles against the Christian kingdoms of al-Andalus during the Reconquista period. It also addresses their conflicts with Muslim groups established by the "Sayyids," who claimed descent from the Prophet Muhammad. In Turkish historiography, the Wattasids have largely been examined as a continuation of Marinid history. However, this study seeks to contribute to the literature by analyzing the Wattasids as an autonomous political entity. The paper is primarily written within the framework of political history, with limited reference to the cultural and socio-economic dimensions of the period.

Keywords: Wattasid, Marinid, al-Maghrib, Sa'di, Berber

¹ Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü (Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı), Ankara, Türkiye, e-posta: gozde1240kk@gmail.com, ORCID: 0009-0009-1608-4986

Yazar Bilgileri / Author Information:

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü (Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı), Ankara,
Türkiye

ORCID: 0009-0009-1608-4986

E-posta: gozde1240kk@gmail.com

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. / This study does not require an ethics committee approval.

Yapay Zeka Kullanımı / AI Use Declaration:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. /
No AI-based tools or applications were used during the preparation of this study.

Makale Türü / Article Type	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi (Received Date)	16/10/2025
Kabul Tarihi (Accepted Date)	09/11/2025
Yayın Tarihi (Published Date)	31/12/2025
Lisans Bilgisi / Copyright	Bu çalışma, yazar(lar) tarafından üretilmiş olup, telif hakları yazar(lar)a aittir. Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır. This work is produced by the author(s) and the copyright belongs to the author(s). It is published under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license as open access.

Yazar(lar)ın Beyanı / Authors' Declarations:

Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Authors' contributions: Sorumlu Yazar %100

Etik Kurul Kararı / Ethics Committee Approval: Etik Kurul iznine gerek yoktur.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür / Funding and Acknowledgements: Çalışma herhangi bir destek almamıştır. Teşekkür edilecek bir kurum veya kişi bulunmamaktadır.

Giriş

Günümüzde Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya'yı içine alan bölge Mağrib olarak adlandırılmaktadır. Coğrafi kaynaklarda, Mağrib, Mağrib-i Aksâ, Mağrib-i Evsat, Mağrib-i Ednâ (bu kısım aynı zamanda İfrikiyye olarak da geçmektedir) olmak üzere üç ana bölgeye ayrılmıştır (Ebû'l-Fida, 2017; Harekât, 2003, s. 314). Kaynaklarda Berberîlerin varlığının ilk çağlara kadar uzandığı ve Kartacalılar ile Himyerîlerden daha eski bir topluluk olduklarının ifade edildiği görülmektedir. Bölgenin İslamlaşma süreci Hz. Ömer (h. 643) döneminde Mağrib-Ednâ'ya yöneltilen fetihlerle başlamıştır. Abbasî ve Emevî devirlerinde bölge, halifeler adına tayin edilen valiler tarafından yönetilmiştir. İlk Arap akınlarından itibaren Berberî kabilelerinin bölgede varlık gösterdiği ve Endülüs ile Mağrib'in İslamlaşma sürecinde önemli katkılar sundukları anlaşılmıştır. Bu Berberî kabileleri ve onların kurdukları devletler, bölgedeki İslami varlığın sürdürülmesinde belirleyici bir rol oynamışlardır. (Kapanşahin, 2013, s. 20-21). Bu akınlar ve Endülüs Emevî Devleti'nin bölgedeki faaliyetlerinin ardından söz konusu coğrafyada Arap ve Berberî asıllı birçok devletin kurulduğu görülmektedir. Mağrib coğrafyasında, bu dönemde çeşitli İslami emirlikler ve devletler teşekkül etmiştir. Bu devletlerden biri olan Muvahhidlerin yıkılmasının ardından, Mağrib'de Merînîler, Abdülvâdiler (1236/1555) ve Hafsîler (1229/1574) gibi hanedanlıklar egemenlik kurmuştur. Vattâsîler ise Mağrib-i Aksâ bölgesine Merînî kabilesiyle birlikte yerleşmiş ve uzun süre onların egemenliği altında yaşamıştır.

Merînîlerin (1196-1465) ilk dönemlerinden itibaren onların yanında yer alan Vattâsîler, zamanla devlet teşkilatında önemli mevkilere yükselmişlerdir. Bu süreçte Vattâsîler, Merînîlerin yanında savaşa katılmış, birlikte ticari faaliyetlerde bulunmuş ve daima Merînîlerin siyasi çizgisini desteklemiştir. Ebu Muhammed II. Abdülhak'ın Merînî tahtına çıkmasıyla birlikte, Vattâsî ailesi devlet içerisinde belirgin bir güç kazanmış ve vezirlik makamına kadar yükselmişlerdir. Bu dönemde, Merînîler adına fiilen yönetimi üstlenmiş ve sultanı siyasi karar alma süreçlerinden büyük ölçüde uzaklaştırmışlardır. Ebu Zekeriyâ el-Vattâsî, Ali b. Yusuf el-Vattâsî ve Yahya b. Yahya el-Vattâsî ardı ardına vezirlik görevini üstlenmişlerdir. Yahya b. Yahya'nın tahtı ele geçirme yönündeki girişimleri sonuçsuz kalsa da Merînîlerin yıkılışının ardından 1472 yılında Fas tahtını ele geçirmeyi başarmışlardır.

Bahsi geçen Berberî kökenli devletler Mağrib'de hüküm sürerken, Endülüs'te İslam varlığının gerilemesine de engel olmuşlardır. Murâbitlar ve Muvahhidler döneminde, Endülüs'teki İslam varlığı Hristiyan devletlere (Portekiz, Aragon, Kastilya) karşı korunmuştur. Ancak Merînîler döneminde bu koruma zayıflamış ve İslam'ın gerileme süreci başlamıştır. Endülüs'te başlayan bu gerileme Merînîlerin son dönemlerinde Mağrib'e sirayet etmiştir. Endülüs'teki son İslam devletinin (Nasrîler, 1492) yıkılmasıyla birlikte Hristiyan baskısı Mağrib'de daha da artmıştır. Öte yandan, Portekizlilerin, Sebte (1415/818), Kasrû's-sağır (1458/862), Tanca (1465/869) ve Âsîlâ (1471/876) (Mûnîs, 1992, C. 2, s. 92) gibi kıyı şehirlerinin işgal edilmesi, Müslüman halkı Fas ve çevresine çekilmeye zorlamıştır. Halk, Hristiyan ilerleyişine karşı koyabilecek bir kurtarıcı arayışına yönelmiştir. Bu tarihî bağlamda ortaya çıkan Vattâsîler, Mağrib'in siyasal dönüşüm sürecinde iktidar boşluğunu doldurarak bölgedeki istikrarı sağlama yönünde kendine düşen belirli rolleri üstlenmiştir.

Vattâsîlerin Menşei

Kaynaklarda Vattâsîlerin menşei hakkındaki bilgiler az ve sınırlı bilgi vermektedir. Ancak İbn Haldun başta olmak üzere çoğu çağdaş Mağrib kaynakları, onların Berberî olduğu konusunda hem fikirdir. Bununla birlikte ilk dönem reislerine dair detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bazen isimler anılmamış bazen de verilen isimler muallakta kalmıştır. Onlara dair en detaylı bilgileri veren ana kaynaklar arasında İbn Haldûn'a ait "el-İber ve İbn Ebû Zer'in eserinde bulunmaktadır. İbn Haldun'a göre, "Vattâsîlerin, Berberî kökenli bir kabile olup, yine Berberîlerin Zenâte koluna mensup Merînî kabilesine sonradan dahil olduğunu" belirtmiştir (İbn Haldun, 2006, C. 7, s. 257). İbn Haldun'un tezini destekler şekilde açıklama yapan İbn Ebû Zer de eserinde; "Vattâsîlerin dönemin diğer kaynaklarında ortak bir görüş olarak, Merînîlerin akrabası olma fikrini reddederek, onların Zenâte kabilesine değil Sanhâce kabilesinin Lemtûne koluna mensup olduğunu belirtir". Ona göre; "Vattâsîlerin, Merînîlerin akrabası oldukları düşüncesinin temelinde Muvahhidler döneminde Zâb bölgesine kaçarak Merînîlere sığındıkları ve onlarla yaşadıkları dönemde birlikte hareket etmelerinde

yatmaktadır" (İbn Ebû Zer, 1972, s. 22; Şükürov, 2012, C. 41, s. 571). Burada şu konuya da dikkat çekilmelidir, bu eserin müellifinin Ebû Zer olup olmadığı tartışılan bir konudur. Bazı kaynaklarda anonim olarak geçen bazı kaynaklarda da İbn Ebû Zer'e atfedilen eserin verdiği bilgileri dikkatli değerlendirmeye çalışacağız. Burada dikkat çeken kısım eserin kullandığı kaynakların Vattâsîleri, Merînîlerin akrabası veya kolu şeklinde gördüğüdür.

Vattâsîlerin menşei hakkında İbn Haldun ayrıca şu bilgileri de vermektedir; Onlar Beni Merîn kabilesinden olan Beni Vattâs vezirleridir. Ancak soyları Merînîlere daha sonradan karışmıştır. Vattâsîler aslında Ali b. Yûsuf Tâşfîn (1107-1142) soyundan gelmektedir. Böylelikle onların soylarını Murâbîtlara ve bununla birlikte Sanhâce kabilesi bağlamaktadır. Anlatılan bu olay ez-Zahîretü's-seniyye eserindeki bilgilerle uyushmaktadır. Ancak bu kısımda da İbn Haldun'un bahsetmiş olduğumuz eserden etkilenmiş olabileceği de düşünölmelidir.

İbn Haldun ve ez-Zahîretü's-seniyye'de Vattâsîlere dair detaylı bir soy şeceresi verilmezken İbnü'l-Ahmer, devlet kayıtlarıyla dönemin kaynaklarını inceleyerek Merînîler için detaylı bir soy şeceresi çıkarmıştır. Buna göre soyları Beni Merîn b. Cirmât (Cermât) b. Fecûs b. Vattâs'a kadar getirilmektedir. İbnü'l-Ahmer dönem kaynaklarını Melik yazmaları ile karşılaştırarak elde ettiğini ve asıl soy listesinin böyle olduğunu belirtmiştir (İbnü'l-Ahmer, 2003, s. 19-20). Fakat İbnü'l-Ahmer'in bu eseri detaylı bir soy zincirini bize sunsa da konu hakkındaki tartışmalara girmemiş ve konuyu detaylandırmamıştır. Eserin asıl odak noktası Merînîler olduğu için Vattâsîleri, Merînîlerin akrabası olarak soy şeceresine eklemiştir.

Vattâsîlerin menşei konusunda dönem kaynakları hemfikir olmasa da tetkik eserlerin hepsi onların Merînîlerin tali kolu olduğunu ve akraba olduklarını dile getirmişlerdir. Merînî ailesinin kurucularından Beni Abdü'l-Hak ailesine mensup oldukları söylenmektedir. Merînîlerin akrabası oldukları için devlet içinde hürmet gördüklerini ve yüksek kademe devlet memuriyet görevlerinde çokça yer aldıklarını söylemektedirler (Levi-Provençal, 1982, C. 13, s. 234; la Veronne, 2002, V.11, s. 182; Bosworth, 2025, s. 91; Şükürov, 2012, C. 41, s. 571).

Yukarıdaki ana kaynaklar irdelendiğinde, Vattâsîlerin daha sonradan Merînîlerin yanına yurt tutmak için gidip onlarla bütünleştiklerine, siyasi ve sosyal olarak bir olduklarına değinmektedir. Buna rağmen tetkik eserler yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi onları Merînî ailesinin içinde kabul etmektedir. Vattâsîlerin Mağrib'e Merînîlerle birlikte girdikleri bilinmektedir. Mağrib-i Aksâ'ya girdikleri ilk günden beri (5/11. yüzyıllar arasında) Vattâsîler özellikle Rîf bölgesini kendileri için yurt tutmuşlardır. Bu bölgede bulunduğu belirtilen Tâzûtâ Kalesi de onlar için önemli bir yerdir. (İbn Haldun, 2006, C. 7, s. 257;). Rîf bölgesi, Mağrib'in kuzeyinde bulunan bölgeye verilen isimdir. Kendiyle aynı isme sahip uzun bir dağ silsilesi bu bölgede yer alır. Bölge dağlık ve engebeli bir araziye sahiptir. Bu jeolojik durumu bölgenin kolay işgal edilmesini zorlaştırırken aynı zamanda Akdeniz'e yakın olması bölgenin ticari olarak aktif olmasını sağlamıştır (Hasan el-Vezzân, 1983, s. 324-327).

Emir Ebû Yahyâ Ebû Bekir b. Abdülhak (1244-1258) Dönemindeki Vattâsîler

Vattâsîlerin, bu dönemde Merînîlerle Zâb bölgesinde yaşadıkları ve artık onlarla hareket ettikleri bilinmektedir. İkab (Merrâküşi, 1994, s. 265) savaşından sonra ise Merînîleri takip edip Mağrib-i Aksâ'ya yerleşmişlerdir. Vattâsîler buraya geldikleri ilk günden itibaren Rîf bölgesini kendileri için yurt tutmuşlardır. Hep bir arada bir gibi yaşamalarına rağmen Merînîlerin ilk dönemlerinden itibaren onlara karşı suikast hareketleri içinde yer almışlardır. İbn Haldun'a göre bunun temelinde onların Ali b. Yûsuf Tâşfîn (Murâbîb hükümdarı) soyundan gelmeleri yatmaktadır. Bu yüzden onlar hep sultanlık arzusunu hiç kaybetmemişler ve zaman zaman Merînîlerden iktidarı almaya çalışmışlardır (İbn Haldun, 2006, C.7, s. 257).

Merînî Devleti'nin ilk zamanlarında Muvahhid halifesi Ebu'l-Hasan Ali es-Saîd (el-Mute'zid/ 1242-1248) kaybettikleri toprakları ele geçirebilmek için Miknâs üzerine yürümüştür. Bu haberi alan Merînî emiri Ebû Yahya Ebû Bekir b. Abdülhak kendisi ve ordusunun güvenliği için Tâze (Tâzâ) ve Rîf bölgesine çekilmiştir. Böylece Ebu'l-Hasan Ali es-Saîd, Merînîlerin terk ettiği Miknâs'a girmiştir. Bu sırada Merînî ordusu ve onlara biat eden gruplar Rîf bölgesinde bulunan Tâzûtâ Kalesi'nde Merînîlerin başındaki Ebû

Yahya Ebû Bekir ile birleştiler (İbn Haldun, 2006, C. 7, s. 257). Ebu'l-Hasan Ali es-Said ve ordusundan çekinen Ebû Yahya Ebû Bekir, barış teklifinde bulunmak için bir heyet yollamıştır. Ez-Zahîretü's-seniyye'de yazana göre heyetin başındakilerden biri de Vattâsilerdendir. (İbn Ebû Zer, 1972, ez-Zâhîretü's-seniyye, s. 71-73). İbn Haldun'un anlattıkları irdelendiğinde Ebû Yahya Ebû Bekir, Tâzâ'ya geçtiğinde ona bağlı olan bir zümrenin Tâzûtâ Kalesi'nde yani Rîf bölgesinde yaşamaya başladığı görülmektedir (İbn Haldun, 1972, s. 207). Bu zümrenin Vattâsiler olduğu daha sonra ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Zahîretü's-seniyye adlı eserde yine bahsedildiği gibi bu dönem Merînîlere karşı isyan hareketinde bulunduklarından bahsedilmektedir. Fakat onlara isyan hareketini de yine Vattâsî asıllı bir kişinin haber verdiğini belirtmiştir (İbn Ebû Zer, 1972, ez-Zâhîretü's-seniyye, s. 71-73; Hârekat, 2000, C. 2, s. 168). Bu isyan hareketinin tüm detayı bu bilgilerle sınırlı olduğu gibi başka bir kaynaktan bu dönemde bir isyan hareketinden bahsedilmemiştir.

Tüm bu kaynaklardan elde edilen bilgilerden anladığımız kadarıyla Merînîlerin, Mağrib'e girdiği ilk günden beri Vattâsiler, Merînîlerin önemli bir kolu olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu yüzden Merînî ailesi içinde, tahtı ele geçirmek için Merînî ailesi içinden çıkan isyanlar gibi Vattâsilerde isyan etmiştir. Bu isyanların amacı ayrı bir zümre olarak kendilerini Merînîlerden üstün görmelerinden değil Merînî tahtında diğer Merînî aileleri gibi hak sahibi oldukları düşüncesinden gelmektedir.

Merînî Devleti'nde Vattâsî İsyanları

Sultan Ebu Yakub Yusuf en-Nâsır (1286/1307) Dönemindeki Vattâsî İsyanı

Vattâsilerin, Merînîlere karşı asıl isyan hareketleri 1287 yılında başlamıştır. Vattâsilerin bu isyanının asıl sebebi literatürde Rîf dağlarından Fas ovalarına inerek bu geniş arazide kendilerine yurt bulma umudu olarak değerlendirilmiştir (Munis, s. 33; Ceran, s. 229). Merînî tahtındaki çekişmelerde diğer isyan hareketleri gibi Vattâsilerin isyan hareketine de yol açmıştır. Uzun süre bölgede bulunan bir kalede (çoğu kaynakta ismi Tâzûtâ diye geçmektedir) yaşayan Vattâsiler Sultan Yusuf Yakub el-Mansûr'un (1258/1286) ölümünden sonraki kargaşa ortamından yararlanıp isyan etmişlerdir. İsyanın bir diğer sebebi de ilerde göreceğimiz gibi bölgedeki vergi gelirlerinin ele geçirilip özellikle Rîf'de Merînîlerden ayrı bağımsız olabilmektir. Bu dönemde Vattâsilerin başında Ömer b. Yahyâ el-Vezir ve kardeşi vardı. Ömer el-Vattâsî, Tâzûtâ kalesinde h. 691 Şaban ayında (Temmuz 1292) isyan ettikten sonra bölgede bulunan, sultanın göndermiş olduğu devlet adamlarını (içerinde Sultanın yeğeni Mansûr'un da bulunduğu söyleniyor) öldürüp mallarına el koyduktan sonra, kendi akrabalarını kalede toplamıştır. Böylece kalenin tüm kontrolünü eline geçirmiştir. Ayrıca çevre bölgelerden toplanan tüm Merînî vergilerine de el koymuşlardır (es-Selâvî, 1997, C. 3 s. 72).

Sultan Yusuf en-Nâsır haberi alınca isyanı bastırmak için veziri Ömer el- Haşîmî'yi onlar üzerine yollamıştır. El-Haşîmî kaleyi kuşattıktan sonra Sultan da isyanı bastırmak için kuşatmaya katılmaya karar vermiştir. Kuşatmanın şiddetli olmasından korkan Ömer el-Vattâsî'nin kardeşi, sultandan aman dileyerek onun yanına geçmiştir. Böylece kalede Ömer el-Vattâsî ve Vattâsî ileri gelenleri tek başlarına kaldılar. Durumun vahametini gören kardeş kalenin alınacağını anladığında Ömer'le görüşmek için kaleye girmiş ve Ömer el-Vattâsî konuşmanın ardından geceleyin kaleden kaçmıştır (es-Selâvî, 1997, C.3 s. 72-73).

Ömer el-Vattâsî'nin kardeşi abisi kaçtıktan sonra kaleyi Merînîlere teslim etmek istemiştir, fakat Sultan'ın yeğeninin öcünü alacağından ve kendini öldüreceğinden korkup isyanı devam ettirmiştir. Onun imdadına Endülüs'ten gelen heyet yetişmiştir. Heyetin araya girmesiyle, Sultan en-Nasîr, Ömer ve kardeşinin heyetle Endülüs'e gitmesi şartıyla aman teklifini kabul etmiştir. Böylece kale ele geçirilmiş ve Vattâsilerden geriye kalanlar indirilip cezalandırılarak yerlerine Merînî ileri gelenlerinden atamalar yapılmıştır (es-Selâvî, 1997, C. 3 s. 72-73). Bu isyanla yedi yıl uğraşmak zorunda kalan Sultan en-Nâsır, aynı zamanda Marekeş'e atanan oğlunun isyanıyla da karşı karşıya kalmıştır. Bu olay, Vattâsî hızlıca kontrol altına alınamamasına neden olmuştur (Ceran, 2012, s. 229).

Sultan Ebü'r-Rebi Süleyman (1308/1310) Dönemindeki Vattâsî İsyanı

Bir diğer yaşanan isyan olayı ise Merînî tahtında Ebü'r-Rebi Süleyman varken yaşanmıştır. Bu dönem, Merînî tahtı büyük bir kargaşa içindedir. Merînî ailesindeki birçok kişi tahtı ele geçirmek için birbiriyle mücadele halindedir. Ebü'r-Rebi'nin tahta geçmesi de taht için yaşanan isyanları durdurmamıştır. İşte bu

isyanlardan biri de veziri Rahû b. Yakûb el-Vattâsî (İbnü'l-Ahmer, 2003, s. 33) tarafından başlatılmıştır. Olayın en başına gidecek olursak İbnü'l-Ahmer Sarayı ile Merînî Sarayı arasında yazışmalar ve elçilik ziyaretlerinin olduğu bir dönemde gelen İbnü'l-Ahmer heyetindeki bir elçinin uygunsuz hareketlerde bulunup, aleni şekilde içki içip bunu saklamaması üzerine dönemin kadısı Ebu'l-Hasan'ın (katı ve sert bir kadı) (İbnü'l-Ahmer, 2003, s. 33) huzuruna getirilmiştir. İçki yüzünden getirilen elçiye kırbaç cezası verilmiştir. Buna sinirlenen elçi Vezir Rahû ve heyetinin önünü kesip durumu anlatmış ve durumu kınamıştır. Olaya sinirlenen Vezir adamlarına kadının yanına getirilmesini emretmiştir. Kaçmayı başaran kadı bir camiye sığınıp halkı galeyana getirmesi ile olaylar büyümüştür. Haberi alan Sultan Ebü'r-Rebi şehirdeki kargaşayı durdurmak adına vezir Rahû'nun olaya dahil edilen tüm adamlarını yakalattırıp öldürmüştür (es-Selâvî, 1997, C. 3, s. 102-103; İbn Haldun, 2006, C. 7, s. 255). Bu olay saray içi mücadelenin derinliğini ve Vattâsîlerin yönetimdeki nüfuzunu göstermektedir.

Sultan'ın bu hareketine içerlenen vezir Merînî ileri gelenlerinden Hasan b. Ali el-Talâk ile görüşerek Ebü'r-Rebi'yi tahtan indirip yerine Abdülhak b. Osman'ı getirmek için çalışmalara başlamıştır. Kısa sürede bu basit ses yükselmeye başlamış ve hicri 710'da isyan ilan etmişlerdir. Hasan b. Ali el-Talâk liderliğindeki isyancılar Sebu Irmağı yakınlarında toplandılar. Daha sonra Taze'ye (Tâzâ) gelip ordugahlarını kurdular. Buraya gelen isyancılar tek başlarına Merînî sultanına karşı gelemeyeceklerini anladıkları için Abdülvâdî emiri Yağmurasan b. Zeyyan'dan yardım isteğinde bulundu. Yağmurasan, Merînî sultanı Ebü'r-Rebi ile barış anlaşması yaptığı için anlaşmayı bozup isyancılara yardım etmek istemedi. Bunun için gönderilen mektuplara ve yardım isteklerine cevapsız kaldı. Bu sırada Sultan Ebü'r-Rebi, başlarında Ömer b. Musa el-Fudûdî'nin bulunduğu bir orduyu isyancıların üzerine gönderdi. Orduya karşı tek başlarına karşı gelemeyeceklerini anlayınca Tilimsan'a çekilip yeniden Abdülvâdîlerden yardım istemişlerdir. Bu çağrı sonunda da yardım gelmemesi üzerine isyancılar dağılmaya başlamış ve vezir Rahû b. Yakûb el-Vattâsî Endülü's'e kaçmıştır. Bir süre burada yaşadktan sonra orada öldürülmüştür. Sultan Ebü'r-Rebi'nin Taze'yi (Tâzâ) ele geçirmesiyle isyan bastırılmıştır (İbn Haldun 2006, C. 7, s. 255-256; İbn Ebû Zer, 1972, enîsü'l-mutrib s. 393-394).

Vattâsîlerin, Merînî Dönemindeki Önemli Görevleri

Daha önceden bahsettiğimiz gibi Vattâsîler, Merînî ilk dönemlerinden beri başta valilik, hâciblik ve vezirlik olmak üzere birçok önemli görevde yer almışlardır. Bu önemli görevlerde yer almaları Merînîlerin ilk dönemlerinden beri birlikte yaşayan Vattâsîler bazı isyan hareketlerinde yer alsalar da onlara her zaman sadık olmuş ve her savaşta yanlarında olmuşlardır. Ayrıca kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Vattâsî ailesi içinde önemli devlet adamları ve nüfuz sahibi birçok önemli şahsiyet bulunmaktadır. Bu da Merînîlerin devlet yönetiminde onları etkin kılmasına olanak sağlamıştır. Yukarıda ayrıntılı şekilde bahsettiğimiz gibi Ebü'r-Rebi'nin veziri Rahû b. Yakûb el-Vattâsî'dir (İbnü'l-Ahmer, 2003, s. 33). Büyük bir üne sahip olan vezir isyan hareketinden sonra görevden alınmış ve sonunda Endülü's'e kaçmıştır.

Vezirlik dışında özellikle birçok önemli şehrin valiliği Vattâsî ailesinin elindedir. İşte bunlardan biri, Ebu İnân döneminde valilik yapan Vattâsî ileri gelenlerinden Ömer b. Ali el-Vattâsî'dir. Ebu İnân, Bicaye'yi Hafsilerin elinden aldığıında Ömer b. Ali el-Vattâsî'yi Bicaye valisi olarak atamıştır. İbn Haldun'a göre; Ebu İnân'ın Sanhâce asıllı Ömer el-Vattâsî'yi seçme nedeni şehir halkının çoğunluğunun Sanhâce kabilesine mensup olmasıdır (İbn Haldun, 2006, C. 7, s. 477). Ancak, düşünülenin aksine Bicaye halkı Ömer b. Ali el-Vattâsî ve Merînîlerden memnun değildi. Onlar, yıllar içinde Hafsî yönetimini benimsemiş ve onların itaati altında olmaktan memnunnardı. Bu sebepten ötürü çok geçmeden şehir halkı yeni valiye karşı tepkisini göstermeye başlamıştır. Sonunda ise şehirdeki Sanhâce ileri gelenleri isyan hazırlığı içine girmiştir. Bu sırada Hafsi emiri Abdullah, Ebu İnân'dan istediği Bicaye'yi alamayınca, kölesi Farih'i şehirden ailesini almak üzere görevlendirmiş ve bunun için Ebu İnân'dan izin almıştı. Şehrin Merînîlere verilmesinden memnun olmayan Farih, şehre vardığında Merînîlere karşı hoşnutsuzluğu kullanarak isyana dönüşmesine yardımcı olmuştur. İbn Haldun'a göre Sanhâce reislerinin isyan ateşini yakan kişi Farih'tir (İbn Haldun, 2006, C. 6, s. 466.) Sonuçta şehir halkı isyan etmiş ve sarayı basarak Merînî vali Ömer b. Ali el-Vattâsî'yi öldürüp şehri bir süre ele geçirmeyi başarmışlardır (es-Selâvî, 1972, C. 3 s. 185; İbn Haldun, 2006, C.7, s. 466).

Ebu İnân'ın (tam adı Fâris b. Ali Ebu İnân/ 1348/1358) ölümü ile Merînî merkezi otoritesi zayıflamıştır. Bu zayıflamanın ardında hanedan iç çekişmeleri, askeri yenilgiler ve ekonomik bozulma gibi faktörler vardır.

Sonuç olarak merkezi yönetimde vezirlerin etkisinin arttığı gözlenmiştir. Bu durum Sultan Ebu Said III. Osman b. II. Ahmet'in (1398/1420) veziri tarafından öldürülmesiyle birlikte daha da kötüleşmiştir. Yönetim artık vezirlerin eline geçmiş ve Merînî ismi ve sultanları göstermelik birer kurum haline gelmiştir. Uzun süre Merînî tahtı altında önemli görevler elde edip giderek yükselen Vattâsîler, Merînî sultanlarının taht kavgalarından yaralanarak, son dönemlerinde Vezirlik makamını işgal ederek, fiili olarak devlet yönetimini de ele geçirmişlerdir.

Ebu Said III. Osman döneminde, Merînîler gücünü kuzeyde kaybetmeye başlamıştı. Endülüs'te Portekiz Krallığı güç kazanıp toprak elde ederken, Mağrib'de, Hafsîler, Merînî tahtını ele geçirmeye çalışmışlardır (Ceran, 2012, s. 266). Tam bu sırada Sultan III. Osman'ın geride kalan tek oğlu Ebu Muhammed II. Abdülhak'ı, (1420/1465) Selâ valisi Ebu Zekerriyya Yahya b. Zeyyan Merînî tahtına oturtmuştur. Bu dönemde vezir olarak, devleti yöneten Zekerriyya Merînî tahtı ve toprak bütünlüğü için birçok çaba sarf etmiştir. Bu dönem daha önce de bahsettiğimiz gibi Mağrib-i Aksâ'nın kuzeyinde aktif olan Vattâsîler bölgenin yönetimini tam olarak ele geçirmişlerdir. Ebu Zekerriyya'nın vezirlik makamına gelmesiyle birlikte önemli devlet görevlerine Vattâsîler yerleştirilmeye başlanmıştır. İbnü'l-Kadî'nin belirttiğine göre Ebu Zekerriyya Yahya b. Zeyyan el-Vattâsî'den önce Ebu Said Osman'ın, Ali b. Yusuf el-Vattâsî adında bir vezirinin olduğu söylenmektedir. Onun Tâmesnâ'da öldürülmesinin ardından Zekerriyya vezirlik makamına geçmiştir. (İbnü'l-Kadî, 1973, C. 1, s. 535).

Vattâsîlerin kendi iktidar mücadeleleri ile savaşa yoğunlaşmaları ülke genelinde halkın isyan etme nedenlerinden biridir. Bu durum birçok farklı bölgede isyan hareketlerinin birbiri ardına yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle Vattâsîlerin, Merînîlerin ilk dönemlerinden itibaren etkin oldukları Mağrib-i Aksâ'nın kuzeyinde çıkan Şaviyye Araplarının isyanını bastırmak için harekete geçmiştir. Vezir isyanı bastırmak için harekete geçmiş ve sonucunda bastırmayı başarmıştır. Fakat kendisi Araplar tarafından esir alınmış ve öldürülmüştür (Ceran, 2012, s. 266; Münis, 1992, C. 2, s. 66; İbnü'l-Kadî, 1973, C. 1, s.535). 1442'de- H. 846- (Münis, 1992, C. 2, s. 66) göreve gelen Zekerriyya H. 852/1448 (Harîrî, 1987, s.185; İbnü'l-Kadî, 1973, C. 1, s.535) yılında ölmüştür. Devletin önemli kademelerinde etkin bir nüfuzu olan Vattâsîler ondan sonra onun halefi olarak addedilen yiğeni Ali b. Yusuf el-Vattâsî vezirlik makamına getirmişlerdir. Ali b. Yusuf vezir olmadan önce sarayın başmabeyincisiydi. Vezirlik makamına geçer geçmez ülke içinde barışı sağlamayı başarmıştır. Tıpkı Zekerriyya gibi Ali b. Yusuf da devlet kademelerindeki önemli memuriyetlere akrabalarını doldurmuştur. Halka karşı keyfi davranıyor ve vesayetini güçlendirmek için elinden geleni yapmıştır. Onun bu davranışları çok geçmeden isyanların başlamasına neden oldu. 1458 (h. 863) yılında öldü. Bir yandan bu olaylar yaşanırken diğer yanda Endülüs'te, Portekizlilere karşı toprak kaybediliyordu.

Ali b. Yusuf'tan sonra vezirlik makamına yine aynı aileden Yahya b. Yahya b. Zeyyan el-Vattâsî gelmiştir. Bunun dışında görevde kaldığı süre boyunca melik törenlerini ve devlet geleneklerini değiştirdi, asker sayılarını azalttı, kendinden önce yapılmış anlaşmaları bozdu ve tebaaya karşı keyfi davranışlarda bulundu. Sultan Abdülhak, Ali b. Yusuf döneminden beri Vattâsî ailesine karşı şüphe etmeye başlamıştı. Vezir Yahya b. Yahya'nın davranışlarından iyice şüphelenen Merînî sultanı, Saltanatı ele geçireceklerinden korkmuştur. Tüm korkuların neticesinde Sultan Abdülhak, gizlice harekete geçip Vezir Yahya b. Yahya b. Zeyyan'ı öldürtmüştür. Bununla yetinmeyen Sultan tüm Vattâsîlerin öldürülmesinin emrini verir. Böylece Fas'ta bulunan tüm Vattâsîler aileleriyle birlikte öldürülür. Vezir Yahya'nın ailesinden herkes ölürken sadece iki kişi kaçıp hayatını kurtarmayı başaracaktır. Kaçanlardan biri ileride detaylı bir şekilde bahsedeceğimiz vezir Yahya'nın kardeşi ve Vattâsî kurucusu Muhammed b. Yahya eş-Şeyh'dir. Saltanatı Vattâsî ailesinin elinden alan Sultan Abdülhak daha sonra halkın tepkisini toplayacağı iki Yahudi asıllı kişiyi vezirlik makamına getirmiştir. (Münis, 1992, s. 85; Harîrî, 1987 s. 185).

Vattâsîlerin Kuruluşu

Muhammed b. Yahya eş-Şeyh (1472/1504)

Merînî sultanı Abdülhak'ın Vattâsî ailesinden sonra vezirliğe getirdiği iki Yahudi vezir ve onların halka davranışlarından dolayı, halk arasında yönetime İdrîsî şeyhlerinin geçmesi için çağrılar yapılmaktaydı. Yahudi vezir Harun'un Müslüman bir kadına saldırması bardağı taşıran son damla oldu. Abdülhak'ın

ölümünden sonra Fas, İdrîsî şeyhi el-Hafid'in yönetimi altına girmiş (Mûnis, 1992, s.88.; Hârekat, 2000, C. 2, s. 170) ve Merînî Devleti yıkılmıştı (h. 869/ m. 1465). İdrîsiler Fas'ta hüküm sürerken bu sırada daha önce de bahsettiğimiz gibi son dönemde sultan Abdülhak'ın tuzağından kurtulan Vattâsî Muhammed b. Yahya eş-Şeyh ve kardeşi Fas'tan kaçmayı başarmışlardır.

Fas'tan kaçan Muhammed eş-Şeyh Asîlâ şehrine gelmiştir. Âsîlâ şehrini ele geçiren Muhammed eş-Şeyh burada Vattâsileri yanına toplamış ve onların lideri olmuştur. Merînî Sultanının ölüm haberini alınca Fas'taki tahtı ele geçirmek istemiştir. İçerisinde Zenâte soyuna mensup birçok askerle Fas'ı kuşatmıştır. Onun Âsîlâ'dan ayrılmasını fırsat bilen Portekizliler ise şehri ele geçirip Vattâsilere ait olan hazineye el koymuş ve kadın ve çocukları esir almıştı. Muhammed eş-Şeyh haberi alınca geri dönse de Portekizlilere karşı başarı elde edememiş ve Âsîlâ şehrini onlara bırakmak kaydıyla anlaşma yaparak Fas'ın işgaline devam etmiştir. El-Hafid şehri bırakana kadar kuşatmayı devam ettirmiştir. Daha fazla dayanamayan el-Hafid şehri terk edince Fas'ı ele geçirmiş ve Vattâsilerin sultanı olarak Fas'ta tahta oturmuştur. Böylece 1472'de Fas'ta Vattâsiler dönemi başlamış oldu (Mûnis, 1992, s.88; İbnü'l-Kadî, 1973, C. 2, s.211; Hârekat, 2000, C. 2, s. 170).

Tüm çabalarına rağmen, bu yeni kurulmuş devlet Merînîlerin tüm topraklarını elde edememiş, hâkimiyet alanı sadece Fas, Miknâs ve Sebû nehrinin üst havzasıyla sınırlı kalmıştır. Fas'ın siyasi birliğinin parçalandığı gözlemlenmektedir (Hârekat, 2000, C. 2, s. 170). Bunun yanında Merînîler veya daha önce bölgeye hâkim olan Murâbî ve Muvahhidler gibi bölgede İslam'ın koruyucusu rolünü üstlenememişlerdir. Bu dönem Mağrib ve Endülüs'te, Vattâsiler dışında gelişen bir dizi önemli olaya sahne olmuştur. 1478'de Aragon Kralı Ferdinand'la Kastilya Kraliçesi İsabella'nın evlenmesiyle iki krallık güçlerini birleştirmiştir. Bu birleşmeyle Hristiyan güçlerinin bölgedeki hakimiyeti güçlenmeye başlamıştır (Lugan, 2023; Özaydın, 1991, s. 264.). Bu süreçte Portekizliler, Sebte (1415/818), Kasrû's-sağır (1458/862), Tanca (1465/869) ve Âsîlâ'yı ele geçirmiştir. Muhammed eş-Şeyh tüm bu işgallere karşı bir tavır sergileyememiştir. Bölgedeki kargaşadan yararlanan Portekizlilerse Mağrib'in tüm kıyı şeridini yavaş yavaş elde etmeye başlamıştır (Mûnis, 1992 s. 92). Mağrib kıyılarını tek tek alan Portekizliler Ezemmûr ve Tîd arasındaki Bûreyce (Büreyce) sahil şeridini ele geçirdikten sonra bölgeyi üs olarak kullanmak üzere bir kale inşa etmişlerdir. (es-Selâvî, 1997, C. 3, s. 136-139). Kale şehir daha sonra korunaklı hale getirilmiştir. Böylece 1501 (h.907)'de el-Cedîde şehrini kurdular. Daha sonra Sûs sahillerine inerek Rîf'e kadarki bölgeyi egemenlikleri altına aldılar (Mûnis, 1992, s. 94,96; Ceran, 2012, s. 325).

Mağrib'de bu olaylar yaşanırken Endülüs'te, 1484-1489 yılları arasında Nasrîlerin önce kıyı şeritleri Hristiyan krallıklar tarafından işgal edildi. Kıyı ile tüm bağı kopan Nasrî devletinin başkenti Gırnâta şehrine ise 1492 yılında girilerek Endülüs'teki son İslam devleti de yıkılmış oldu. Bu başarı İspanya'daki Hristiyanların büyük hırslar peşinde koşmasını sağlarken Osmanlı Devleti'ni bölgeye çekmiştir (Fisher, 1977, s. 257). Bunun üzerine son Nasrî Sultanı Ebû Abdullah, Mağrib'e kaçmak zorunda kalmıştır. Mağrib'e geçen son Nasrî sultanı, Muhammed eş-Şeyh'e sığınmış ve ömrünü burada geçirmiştir. Gırnâta'nın düşünden sonra Endülüs'teki Müslümanlar üzerindeki baskı ve zulüm artmıştır. Nasrî sultanından sonra bölgedeki birçok Müslüman da Mağrib'in farklı bölgelerine göç etmek zorunda kalmıştır (es-Selâvî, 1997, C. 3 s.125; Boudoukha, 2022, s. 373). 1476 yılında Muhammed eş-Şeyh Portekizlileri durdurmak adına Sebte'ye saldırmak istese de başarılı olamamıştır (Hârekat, 2000, C. 2, s. 171).

Endülüs'te bir İslam gücünün bulunmaması ve bölgede kalan Müslümanları koruyacak kimse kalması, özellikle Mağrib'deki Müslüman halkın güvensiz hissetmesine ve yeniden bir kurtarıcı arayışına, girmesine neden olmuştur. Ayrıca Mağrib'de, Vattâsilerin sadece kendi geçimlerini sürdürmek ve sınırlarını korumaya çalışması ile Müslümanların Portekiz saldırılarında yalnız kalmasıyla birlik dengelerinde değişim yaşanmıştır. Hüseyin Mûnis (1992) eserinde, Merînîlerden sonra yaşanan otorite boşluğu ve halkın yalnız kalmasıyla yeni bir savunucu aramaya girdiklerine değinmiştir. Bu arayış sonunda Vattâsilerin boşluğu dolduramaması veya Zenâte veya Sanhâce gibi kabilelerin gücünün azalmasıyla, Sûfilerin gücü artmıştır. Mağrib'deki insanlar bölgede bulunan şeyhlerin etrafında toplanmaya başlamıştır. Bu durum sadece Mağrib'de değil diğer İslam ülkelerinde de yaşanmaktadır. İslam ülkelerinde çöken siyasi sistem ve onlara olan inancın yok olması, halkın gözünde Sûfî şeyhlerin parlamasını sağlamıştır. Bu durum zamanla, devletin yerini zaviyelerin, siyasetin yerini de tarikatların almasına yol açmıştır. Mağrib'de Ticânîyye, İdrîsî ve onun bir kolu olan Cezûlî gibi

tarikatlar, Portekiz işgallerine karşı mücadele ediyorlardı (Munis, 1992, s. 90; Hârekat, 2000, C. 2, s. 170). Vattâsîlerin dini ve siyasi olarak halkı toparlayamamasından dolayı Sa'âdîlerin lideri Ebu Abdullah Muhammed'in, Cezûlîler tarafından destek görmesine ve yükselmesine sebep olmuştur (Lugan, 2023).

Bu dönemde Portekizlilerle savaşmak için Şefşâven vadisinde bir kale inşa edilmiştir. Kalenin inşasına, Ebû Cum'a olarak bilinen Ebu Hasen b. Muhammed başlamıştır. Portekizlilerin saldırılarını durdurabilmek için kalenin yapılmasını istemiştir. Lakin kalenin inşasını bitiremeden yine Portekizliler tarafından suikasta uğrayarak 1471 yılında öldürülmüştür. Onun yerine geçen Ebu'l-Hasan b. Ali tarafından kale inşası tamamlanmıştır. Taraftarlarını ve ailesini de kaleye nakletmiştir. Zaman içinde bu kale bir şehir haline getirilmiş ve özellikle Vattâsîlerin hüküm sürdüğü dönemde Portekiz saldırılarından korunmak için kullanılmıştır (es-Selâvî, 1997, C. 3 s. 121; Yiğit, 2021, s. 192; Ceran, 2012, s. 327-328).

Önemli bir değişimin yaşandığı bu süreçte 1472 yılında Fas tahtına oturan Muhammed eş-Şeyh öldüğü 1504 yılına kadar bölgedeki Portekiz saldırılarına karşı çıkamamış ve elinde bulunan sınırlı orduyla sadece ülkesinin sınırlarını koruyabilmiştir. Bu dönemde Merînîlerin mirasçısı gibi davranarak bölgedeki kavimleri bir arada tutmaya çalışmıştır (Boudoukha, 2022, s. 372). Onun birlik çabaları Arap ve diğer Berberî kavimleri arasında bir karşılık bulamamıştır.

Muhammed el-Burtugâlî (1504/1526)

Babası Muhammed eş-Şey'in ölümünden sonra tahta geçen Muhammed b. Muhammed Portekizlilerin elinde esir olarak kaldığı için Burtugâlî lakabını almıştır (Boudoukha, 2022, s.374). Portekizlilerin elinde esir olduğu süre boyunca yaşadıklarından dolayı onlardan nefret etmektedir. Portekizlilerden nefret eden Burtugâlî, Mağrib'de onlara karşı cihat hareketi başlattı. Bu süreç içinde Portekizliler Tanca ve Âsîlâ gibi şehirleri ele geçirmiş kuvvetlerini Rîf dağlarının güney eteklerine ve Sebû kıyılarına kadar genişletmişlerdir (Mûnis, 1992, s. 96). Onların bölgede genişlemelerinden rahatsız olan Burtugâlî, 1508'de (h.914) Âsîlâ'yı kuşattı. Bu kuşatmada bölgede bulunan Müslüman halk Burtugâlî'nin yanında savaşmıştır. Bu katkıya rağmen kuşatma başarılı olamamıştır. Kuşatmadan geri çekilirken Vattâsî ordusu içerisindeki Müslümanlar şehri yakmıştır. Portekizliler şehri yeniden inşa etmek için çok uğraşmıştır (es-Selâvî, 1997, C. 3, s. 142; Hârekat, 2000, C. 2, s. 172).

1511 yılında Tanca'yı geri almak için bir kez daha Portekizlilerle girdiği mücadeleden de yenilgiyle dönmüştür. Burtugâlî, Portekizlilere karşı açtığı mücadelede yardımcı olacaklarını düşündüğü, Sa'dîlerin bölgede cihat lideri olmasına olumlu bakmıştır. Lakin, amaçlarının sadece cihat lideri olmak değil iktidarı ele geçirmek olduğunu anladığında fikri değişmiştir. Bölgedeki şeyhler cihat hareketinde Sultanın yanında olsa da kendi başlarına hareket etmeyi bırakmamışlardır. Bu da Müslüman güçlerin Vattâsî çatısı altında toplanmasını imkânsız kılmıştır (Lugan, 2023; Mûnis, 1992, s. 97; Ceran, 2012, s. 327). Girmiş olduğu savaşlarda başarılı olamayan Burtugâlî, 1523'te Sa'dîlerin ele geçirdiği Marekeş'i geri almak için harekete geçmiş fakat başarılı olamamıştır. Aldığı son yenilgisinden sonra önemli bir adım atmamış ve tıpkı babası gibi ülkesini korumaya çalışmıştır. 1524/1525 yılında ise vefat etmiştir.

El-Burtugâlî dönemin bir dizi felaketlerinde yaşandığı gözlemlenmiştir. 1519 (h.926) yılında büyük bir kuraklık yaşanmıştır. Bu kuraklık nedeniyle ülke içindeki ürün fiyatları yükselmiş ve açlık halkı vurmuştur. 1521 (h.928) yılında ise halk salgın hastalıklarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Salgın ve kuraklık Vattâsîlerin zor ayakta duran ekonomisine büyük bir darbe vurmuştur. Bu durum bazı Vattâsî ileri gelenlerinin, Fas'taki zenginlerin mallarına çökmesine neden olmuştur. Bu güvensizlik ortamı halkın Vattâsîlere olan inancının kırılmasındaki bir diğer sebep olmuştur (Boudoukha, 2022, s. 375-376).

Vattâsîlerin Yıkılışı

Muhammed Burtugâlî ölünce yerine, kardeşi Ebu Hassun Ali (Birinci Saltanatı Mayıs 1526/Eylül 1526) geçmiştir. Ebu Hassun çok kısa bir süre tahta kaldıktan sonra yerine yeğeni Ebu'l-Abbas Ahmed el-Vattâsî (1526/ 1549) geçti. Bu sultan tahta geçtikten sonra Marekeş'i başkent yapmış Sa'dîlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Yapılan savaşlar sonunda onlarla mücadele edemeyeceğini anlayan sultan sulh anlaşması yapmıştır. Bu anlaşmaya göre; Tâdilâ'dan Sûs'a kadar olan arazi Sa'dîlere bırakılacak, Tâdilâ'dan Mağrib-i

Aksâ'ya kadar uzan topraklar Vattâsîlere kalacaktı. Ebu'l-Abbas, sulh anlaşması yapsa da Sa'dîlerin bölgede güçlenmesinden rahatsızlık duymaktadır. Sa'dîler bu süreçte günden güne bölgedeki Müslümanları yanlarına çekmeyi başarmış ve Vattâsîleri alaşağı ederek Fas'taki tahtı ele geçirmek için çabalamaktadırlar. Gerilen bu ortamda iki taraf arasında dönem dönem çatışmalar yaşanmaya devam etmiştir (Mûnis, 1992 s. 108; Yiğit, 2021, s. 193).

Sa'dîlerin Fas'taki tahtı istemesiyle tırmanan gerginlikte, Vattâsî sultanı Ebu'l-Abbas, iki ayrı cephede savaşmamak adına Portekizlilerle anlaşma yapmaya karar verdi. Bunun için Portekiz kralıyla üç yıllık barış anlaşması yapmıştır. Onun Portekizlilerle yapmış olduğu anlaşma Mağrib'deki Müslüman halkın gözünde ihanet olarak algılandı. Ebu'l-Abbas'ın tahtını korumak için yaptığı bu hamle Sa'dîler karşında güç kaybetmesine neden oldu. Daha sonra Sa'dîlerle uzun bir mücadeleye girmek zorunda kalmıştır. Sa'dîler bu sırada Portekizlilerin Mağrib'deki kalesi Agadir'e onları durdurmak için saldırmış ve şehri ele geçirmiştir. Agadir gibi bir şehri ele geçirmesi (1541) bölge halkı gözünde itibarını artırmış ve onun etrafında toplanılmasını sağlamıştır (Lugan, 2023; Boudoukha, 2022, s. 374).

1548 yılına gelindiğinde Sa'dî tahtında çekişmeler başlamıştı. Muhammed el-Mehdî (1517/1557) ve Ahmet el-A'rec (1517/1543) kardeşler arasında taht mücadeleleri yaşanmaya başlamıştır. Vattâsî sultanı bu durumdan yararlanmak için kardeşlerden Ahmet el-Arec'i desteklemeye başlamıştır. El-A'rec birlikte Muhammed el-Mehdî'e karşı savaşan Vattâsî sultanı yapılan bir savaşta esir düşmüştür. Vattâsîlerin başına en-Nâsir el-Kasrı geçmiştir. Bu sırada Sa'dîler Portekizlilere karşı birlikte savaşmak için iç savaşa son vermiş ve barışı sağlamışlardır. Vattâsîler, esir sultanlarını kurtarmak için Sa'dîlere Miknâs'ı vermiştir. Böylece yeniden Vattâsî tahtına oturan Ebu'l-Abbas ülkesinin sınırlarını korumak için uğraşmıştır (Lugan, 2023; Ceran, 2012, s. 329; Hârekat, 2000, C. 2, s. 175).

Yapılan tüm savaşlarda Vattâsîlerin yenilmesinden güç alan Sa'dîler başlarında Muhammed el-Mehdî'yle birlikte sene 1550'de Fas üzerine yürüyüp başkenti abluka altına almıştır. Uzun çarpışmalar sonunda Sa'dîler şehre girmiş ve sultanı esir olarak ele geçirmiştir. İçlerinden Ebu Hassun (İkinci Saltanatı 1553-1554), Sa'dîlerin elinden kurtulmayı başarmış ve Fas'tan Rîf'e çekilmiştir. Portekizlilerden yardım isteyen Hassun istediklerini elde edememiştir. Portekizliler, Osmanlı'nın Akdeniz'deki ilerlemesinden hoşnutsuz olmuşlardır. Portekizliler, Sa'dîlerle, Osmanlı'nın kendilerine karşı birleşme ihtimallerini düşünerek bu olayda tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. Bunun üzerine Mağrib-i Evsat'a dönen Hassun tahtını ele geçirmek adına bu sefer Türklerden (Osmanlı) yardım istemiştir. Osmanlı, Hassun'un teklifi kabul etmiş ve Cezayir Beylerbeyi vasıtasıyla 1553'te Mağrib'e sefer düzenlemişlerdir. Fas'ın elde edilmesiyle şehrin valisi olarak Ebu Hassun başa getirilmiştir. Hassun'la birlikte bölgeye gelen Türk askerlerinin varlığı Mağrib'deki halkı huzursuz etmiştir (Lugan, 2023; Yiğit, 1995, s. 220.). Böylece Ebu Hassun Türk kuvvetlerinin bölgeden çekilmesini istemiştir. Osmanlı Devlet'i bu talep üzerine Türk kuvvetlerini bölgeden geri çekilmiştir. Türk askerlerinin bölgeden çekilişini fırsat bilen Sa'dîler şehre yeniden saldırmıştır. Sa'dî kuvvetlerini durduramayan Ebu Hassun yenilmiş ve kaçarken öldürülmüştür. Ebu Hassun'un 1554'te ölümü ile Vattâsî iktidarı son bulmuştur.

Sonuç

Vattâsîlerin tarih sahnesine çıkışları, Merînîlerin tarihiyle paralellik göstermektedir. Ancak Vattâsîlerin tarihsel var oluşları, Merînîlerin zayıflamasıyla açıklanamayacak kadar derin toplumsal ve siyasal dinamikleri içinde barındırmaktadır. Bölgedeki Berberî nüfus üstünlüğü ve bu Berberî kavimlerinin devlette hak sahibi olmak arzusu Vattâsîler içinde geçerliydi. Bu yüzden dönemin bazı kaynaklarında soylarını Muvahhidlerin içinde yer aldığı Berberîlerin Sanhâce koluna dayandırmış ve Fas tahtının asıl sahibi olarak kendilerini meşru göstermeye çalışmışlardır. Lakin devlet idare sitemini, Merînî yönetimi altında, yakından takip edip deneyimleme fırsatı bulmuş ve zaman içinde bürokratik ilişkilerle nüfuz elde etmişlerdir. Elde ettikleri bu gücü zamanı geldiğinde kullanma fırsatını da doğru değerlendirmişlerdir. İktidarı ele geçirmelerine yardımcı olan bu tecrübeleri, Merînî yönetimin son döneminde içinde bulunduğu yapısal zafiyetleri de beraberinde taşımalarına neden olmuştur.

Vattâsîler döneminde, Mağrib-i Aksâ, içte iktidar mücadeleleri yaşanırken, dışta da yeni tehditlerle

karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde Endülüs'teki Hristiyan devletlerin ilerleyişi devam etmekteydi. Mağrib'in deniz kıyılarının, Hristiyan devletler tarafından işgal edilmesiyle bölgedeki iktisadi yapıyı bir dar boğaza sürüklenmiştir. Eş zamanı olarak gerçekleşen Endülüs'teki Müslüman varlığının çöküşü Mağrib'deki Müslümanlar üzerinde baskı oluşturmuş ve kimlik krizine neden olmuştur. Vattâsîlerin, çevrelerinde gelişen siyasal krize yönelik yeterince etkili biçimde karşılık veremedikleri gözlemlenmiştir. Sadece kendi meşruiyetlerini koruma arayışına girişmiştir. Bu da tarih sahnesindeki varlıklarının sınırlı kalmasına yol açmıştır.

Vattâsîlerin başarısızlıklarını sadece askeri zafiyetle açıklamak eksik bir değerlendirme olur. Asıl sorunları, bölgede değişen toplumsal gerçekliği doğru anlayamamaları olarak değerlendirebiliriz. Bölgedeki, Berberî askeri gücünün zayıflaması ve Endülüs'ten gelen Müslüman göçleriyle değişen demografisi Mağrib siyasetini değiştirmiştir. Bu durum Mağrib'in Müslüman halkını bir kurtarıcı arama mücadelesine sokmuştur. Vattâsîlerin bu sorunlara cevap vermemesi üzerine bölgedeki sufi liderlerin güçlenmesinin zemini oluşturulmuştur. Vattâsîlerin süreç içinde yapmış oldukları siyasi ve askeri hatalar onun otoritesini zayıflatırken özellikle Sa'dî şeyhlerinin güçlenmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak, Vattâsîler dönemi, Mağrib tarihinde bir geçiş evresini temsil eder. Onların Berberî devlet miraslarını sürdürme çabaları, değişen ekonomik, siyasal ve toplumsal koşullara ayak uyduramamalarından dolayı tarih sahnesinden kısa sürede çekilmek zorunda kalmışlardır. Vattâsîlerin deneyimi, Mağrib'deki bozulan Müslüman birliğinin yeniden tesisini doğru anlayabilmek adına kıymetlidir.

Kaynakça

- Bosworth, C. E. (2005). *Doğuştan Günümüze İslâm Devletleri Tarihi*. (Çev. Hande Canlı). İstanbul: Çağ Yayınları.
- Boudoukha, İbrahim, (2022). *el-Ahvâl el-Amme li'l-Mağribü'l-Aksâ fî Merhale el-Hukmü'l-Vattâsî* (m 1554-1471/h961-875). el-Ma'ârif li'l-Buhuth ve'l-Dirâsât el-Târîhiyye, C. 2, S. 2, s. 368-405, Cezair :University of el Oued.
- Ceran, İsmail, (2012). *Fas Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ebü'l-Abbas es-Selâvî (1997). *Kitâbü'l-İstiksâ: el-İstiksâ li-ahbari'd-düveli'l-magribi'l-aksâ*. Tahkik: Cafer en-Nâsrî, Muhammed en-Nâsrî, C. 3-4, Dârü'l-Beyda.
- Ebü'l-Fidâ (2017). *Takvimü'l-Büldan*. (Çev. Ramazan Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Fisher, H. J. (1977). The Eastern Magrib and the Central Sudan, *The Cambridge History of Africa*. V. 3, Ed. Roland Oliver, Cambridge.
- Harekât, İbrahim (2000). *el-Mağrib abre't-Tarih*. C. 2, Darulbeyzâ: Dâru'r-Reşâdi'l-Hadîse.
- Harekât, İbrahim (2003). Mağrib. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, s. 314-318, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Harîrî, Muhammed İsa, (1987). *Tarihü'l-Magribi'l-İslâmî ve'l-Endelüs fi'l-asri'l-Merini*. Kuveyt: Dâru'l-Kâlem.
- Hasan el-Vezzân, Hasan b. Muhammed el-Vezzân el-Fâsi (1983). *Vasfu İfrîkiyyâ*. (Fransızcadan Ter. Fransiyeye Muhammed Hacci, Muhammed el-Ahdar). Beyrut: Menşuratu'l- Cem'iyetel-Mağribiyye li't-telif ve en-neşr.
- İbnü'l-Ahmer, (2003). *Ravzatü'n-nisrîn fî Devleti Benî Merîn*. (Tahkik: Abdülvehhab b. Mansur). Rabat: el-Matbaatü'l-Mülkiyye.
- İbn Haldun, (2006). *Târîhi ibn Haldun: Kitâbü'l-iber ve divanü'l-mübtade ve'l-haber fî eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsarahum min zevi's-sultani'l-ekber*. (Haz. Haşim, Muhammed Salim). C. 7-8, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Kadî, Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Kadî Miknâsî (1973). *Cevzetü'l-İktibâs fî Zikri men Halle mine'l-a'lâm bi'l-medineti*, Fas. 1/2, Rabat: Dârü'l-Mansur.
- İbn Ebû Zer, (1972). *ez-Zahiretü's-seniyye fî tarihi'd-devleti'l-Meriniyye*. (Neşir: Muhammed b. Ebu Şanab) Rabat: Dârü'l-Mansur.
- İbn Ebû Zer, (1972). *enîsü'l-mutrib bi-ravdi'l-kırtas fî ahbari müluki'l-Magrib ve tarih-i medîneti*, Fas. Rabat: Dârü'l-Mansur.
- Kapaşahin, Muhittin, (2013). *Ağlebîler*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- La Veronne, Chantal De, (2002). Wattasids. *The Encyclopaedia of Islam*. V. 11, Leiden, Brill, s. 181-183.
- Levi-Provençal, E. (1982). Vattâsiler. *İslam Ansiklopedisi*. C. 13, s. 234-235, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Lugan, B. (2023). *Histoire du Maroc* (2nd ed.). ELLIPSES. Dijital yayın: https://ereader.perlego.com/1/book/3841205/35?element_plgo_uid=ch36_2&utm_medium=share&utm_campaign=share-with-location&utm_source=perlego Tarih: 25.06.2025.
- Mûnîs, Hüseyin, (1992). *Târîhü'l- Mağrib ve hadâretühû min kubeyli'l-fethi'l-Arabî ilâ bidâyeti'l-ihtilâlî'l-Fransî li'l-Cezâir*. C. 2, Beyrut: el-Asrû'l- Hadis.
- Özaydın, Abdülkerim, (1991). Aragon. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 3 s. 263-265, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Şükürov, Qiyas, (2012). Vattâsiler. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, s. 571-572, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

Yiğit, İsmail, (1995). *İslam Tarihi: Endülüüs (Gırnata) Beni Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslâm Devletleri*. C. 9, İstanbul: Kayıhan Yayınevi.

Yiğit, İsmail, (2021). *Endülüüs; Gırnata Sultanlığı ve Kuzey Afrika İslam Devletleri*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi.